

CÂTEVA MANUALE PENTRU EDUCAȚIE ȘI SĂNĂTATE DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. ELEMENTE DE CONȚINUT

LĂCRĂMIOARA MANEA
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea

Preliminarii

Dacă ar fi să dăm o definiție a manualului, se poate spune că este o lucrare în care sunt expuse sistematic principiile și cunoștințele fundamentale ale unui domeniu. De regulă, manualul are un caracter didactic, fiind destinat învățământului de un anumit grad. Există însă și manuale care nu se adresează în mod deosebit unei anumite forme de învățământ, ele constituind adevărate lucrări de sinteză pentru anumite domenii destinate cu precădere adulților.

Până la 1821, în Academiile Domnești de la București și Iași a funcționat un învățământ asemenea celui din Europa Occidentală. Manualele utilizate în Academii au fost majoritatea traduceri în limba greacă, după literatura didactică occidentală, din toate domeniile: filosofie, științe exacte, istorie, geografie, astronomie, pedagogie etc. Erudiții profesori ai Academiei, cei mai mulți greci de origine, au tradus aceste manuale, pe care uneori le-au completat și au predat după propriile manuscrise, deoarece nu toate lucrările au văzut lumina tiparului, iar altele au fost publicate postum.

Primele proiecte de organizare a unui colegiu național datează din anul 1817, când domnitorul Ioan Caragea a aprobat înființarea Școlii naționale de la Sfântul Sava. Școala s-a deschis în martie 1818 sub conducerea transilvăneanului Gheorghe Lazăr (1779-1823), care a introdus în școala de la București limba română. Profesorul Gh. Lazăr a alcătuit în 1821 primele manuale de matematică, aritmetică și de trigonometrie în limba română. În acea perioadă, mulți tineri au părăsit Academia Domnească și s-au înscris la școala românească. Mai mult, după 1821, vechea bibliotecă a Academiei a intrat în folosința școlii de la Sfântul Sava¹. Școlile de la București și Iași, înființate de către Gheorghe Lazăr și respectiv de Gheorghe Asachi (1788-1869), s-au consolidat înainte de războiul ruso-turc din 1828-1829. În anul 1835, la Iași instituția va lua numele de Academia Mihăileană, în cinstea domnitorului Mihail Sturdza, iar la București școala va deveni prestigiosul Colegiu „Sfântul Sava”, unele cursuri predându-se la nivel universitar. Aceste instituții de învățământ au constituit nucleele învățământului universitar românesc, inaugurat în 1860 la Iași și în 1864 la București.

¹ Manea 2017, p. 387.

În secolul al XIX-lea s-a dezvoltat treptat un înalt învățământ românesc în lupta pentru modernizare și afirmare națională, învățământ pentru susținerea căruia profesori, oameni de cultură ai epocii, membri ai Academiei Române au elaborat manuale diverse pentru copii și adulți, după necesitate și după experiență. Cum limba și cultura franceză luaseră locul limbii grecești, s-au utilizat cu precădere manualele franceze care au fost traduse în limba română începând cu deceniul patru al secolului al XIX-lea. Abia în a doua jumătate a acestui secol putem vorbi despre biruința limbii noastre în învățământul românesc².

În acest studiu ne referim la câteva manuale din domeniile educației și sănătății, destinate mai ales adulților, imprimate la București și la Iași, cărți care se păstrează în colecțiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, alături de alte câteva zeci de manuale școlare vechi și moderne. Cuprinsul lor bine sistematizat, rigoarea științifică, complexitatea și specificul lucrărilor compuse ori traduse ne sunt reliefate prin redarea elementelor de conținut, de formă și de valoare ale manualelor prezentate mai jos. Exemplarele au ajuns în muzeul tulcean prin transfer de la Biblioteca Academiei Române, prin achiziție din anticariate sau prin donație.

Astfel, cele cinci manuale propuse de noi, dintre care, trei traduse din autori francezi și două originale, scrise pentru „învățătura moașelor” și pe care le-am putut trata comparativ, toate fiind tipărite cu alfabet de tranziție, sunt: Jeanne-Louise-Henriette Campan, *Pentru educația copiilor*, București, 1839; A. Delavigne, *Manual de filosofie lucrat după programa Universității de la Paris din 1840*, București, 1846; François-Vincent Raspail, *Manualul sănătății sau Medicina și farmacia domestice*, București, 1852; Iosef Sporer, *Meșteșugul moșării pentru învățătura moașelor la Institutul Maternității din București*, București, 1839; Anastasie Fătu, *Manual pentru învățătura moașelor*, Iași, 1852.

Manuale pentru educație și sănătate traduse în limba română

Prima „lucrare didactică” de epocă supusă atenției noastre a fost alcătuită de Jeanne-Louise Campan, personaj cunoscut înaltei societăți franceze pentru preocupările sale în ceea ce privește educația și bunele maniere.

▪ Campan, Jeanne-Louise-Henriette Genet, *Pentru educația copiilor: Scrisă în limba franțuzească de Doamna Campan și tradusă în rumânește de o mamă pe care experiența a povățuit-o a adăoga și de la sine oarecare însemnări* (conform foii de titlu, **Fig. 1**), București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839³. Cartea are foaie de titlu și 97 de pagini, format în 4° mic de 20,5 ×

² Berindei 1991, p. 61-62.

³ BRM I 1984, nr. 9764, p. 543; nr. inv. 1388.

12,5 cm și oglinda paginii de 16,5 × 9,5 cm. Exemplarul păstrat la Tulcea poartă ștampila ex-libris «Biblioteca Colegiului Sf. Sava». Autorii *Bibliografiei românești moderne* au făcut precizarea că traducătoarea, „o mumă”, este Catinca Ghica (1809-1853), mama Elenei Ghica, aceasta din urmă cunoscută sub pseudonimul literar Dora d’Istria. Alte surse atribuie traducerea acestei cărți Elisabetei Știrbei (1805-1874), căsătorită cu domnitorul Barbu Știrbei, ea însăși înființând la București, în anul 1843, prima școală pentru fete, cu predare în limba română⁴.

Autoarea, Jeanne-Louise-Henriette Genet Campan (1752-1822), s-a născut la Paris și a crescut într-o societate cultivată, a învățat engleza și italiana până la 15 ani și a avut preocupări educaționale, cu o reputație deosebită în societatea franceză. A fost numită cititor al fiicelor lui Ludovic al XV-lea, prințeselor Adelaide, Victorie, Sophie și Louise Marie. S-a căsătorit cu M. Campan, fiul secretarului cabinetului regal al lui Ludovic al XVI-lea, și a fost numită prima doamnă însoțitoare a Mariei Antoaneta, ultima regină a Franței. Deși a avut de suferit după înlăturarea monarhiei în 1792, și-a continuat menirea, iar în anul 1794 a înființat o școală de fete la Saint-Germain-en Laye. După 1800 a fost numită în funcția de superintendent al Academiei fondate de Napoleon pentru educarea fiicelor și surorilor membrilor Legiunii de Onoare⁵.

Cartea, una de moravuri mai degrabă, are un stil clar și natural, pledând pentru educația și implicarea fetelor în toate ramurile societății. Lucrarea nu are cuprins, are în subsol unele note explicative care pot fi ale traducătoarei și este structurată în 7 părți, conținut din care am redat mai jos câteva citate pentru exemplificare:

Partea I. *Pentru vârsta copilărească* (6 capitole, p. 1-18). Cap. 1. *Cele dintâi trebuințe ale vârstei copilărești*; Cap. 2. *Pentru mumele ce-și cresc singure copii. Plăcerile ce-și pregătesc și îndatoririle cu care se însărcinează aceste mumi*; Cap. 3. *Pentru femeile ce leagă copii [...]. Trebuie a prefera cineva o dădacă înțeleaptă, care să nu sperie pe copii cu deosebite înfricoșeri*; Cap. 5. *Pentru hrana pruncului. Să se deprindă cu băuturi amare, ca să ia cu înlesnire orice doftorie în vreme de boală*; Cap. 6. *Pentru frică. Cum să se deprindă cu întunericul, cu tunetul*: „Când tună, fă-te că nu bagi de seamă la acest fenomen și urmează-ți lucrul la care te-ndeletniceai; depărtează-ți asemenea copiii în vremea vijeliei de oamenii aceia care, înmărmuriți de frică, se roagă și se-nchină.” (p. 14).

Cartea a II-a. *Creșterea pruncilor și a fetelor de la trei până la șapte ani* (4 capitole, p. 19-40). Cap. 1. *Vârsta în care pruncii trebuie a părăsi pe muma lor: dulci suvenire ce grijile mumești las pentru totdeauna în inima lor*; Cap. 2.

⁴ https://ro.wikipedia.org/wiki/Elisabeta_Știrbey, accesat la 25.02.2019.

⁵ <https://www.encyclopedia.com/women>, accesat la 25.02.2019.

Cele dintâi sentimente ce trebuie a li se însufla. Cu ce mijloc se poate ajuta dezvoltarea judecăților: „Dragoste, încredințare, respect și frică, acestea sunt sentimentele ce trebuie să însuflă cineva copiilor. [...] Adevărat este că respectul și frica aduc arareori încredințarea și dragostea, dar dragostea fără frică și respect scade cu vremea. O inimă simțitoare, deși își uită datoriile, se întoarce însă îndată de frică să nu măhnească pe iubiții săi părinți.” (p. 25); Cap. 4. *Cum să preîntâmpine lăcomia, curiozitatea. Despre furtișag. A respecta averea altuia*”.

Cartea a III-a. *Cea dintâi creștere până la vârsta de șapte ani* (4 capitole, p. 40-55). Cap. 1. *Dezvoltarea celor dintâi idei. Pentru pronunție, pentru rugăciune. Nu se poate prea de timpuriu a învăța pe copii ființa lui Dumnezeu [...]*; Cap. 2. *Despre purtarea copiilor către slugi: a învăța pe copii să-i trateze cu omenie*; Cap. 3. *Jocurile copiilor – aplecarea copiilor la imitare. Cuvintele adresate păpușii*; Cap. 4. *Îmbrăcămintea cuviincioasă pentru tinerele fete. Primejdiile focului. Pentru încălțăminte:* „Urât lucru este a face cineva complimenturi unei copile pentru toaleta sa; cu aceasta o învăță a fi cochetă. Trebuie numai să o laude pentru curățenie.” (p. 53).

Cartea a IV-a. *Învățătura copiilor de la trei până la șapte ani* (2 capitole, p. 56-63). Cap. 1. *Cele dintâi legii asupra citirii. Sfaturi date tinerelor asupra alegerii cărților de citit*; Cap. 2. *Cele dintâi legii de scris. Despre memorie și dezvoltarea sa. Despre alegerea fabulelor din La Fontaine și din Florian. Ce înaintări se pot aștepta de la un copil în al șaptelea an al vârstei sale.*

Cartea a V-a. *Creșterea fetelor de la vârsta de șapte ani până la doisprezece* (2 capitole, p. 64-72). Cap. 1. *Influența faptelor mumi asupra fetelor sale. Despre guvernante*; Cap. 2. *Petrecerea din oraș, petrecerea de la țară [...]. Norocita întrebuițare a talentelor în viața casnică:* „Emulația, atât de folositoare într-un aşăzământ obștesc, poate avea primejdioase sfârșituri într-o creștere particulară.” (p. 70).

Cartea a VI-a. *Cursul de învățătură de la șapte ani până la doisprezece* (5 capitole, p. 73-87). Cap. 1. *Învățătura Istoriei Sfinte. Oarecare bucăți însemnate să se învețe pe dinafară. Învățătura geografiei*; Cap. 2. *Citire cu glas tare. Scrisoare, gramatică, socoteală*; Cap. 4. *Despre talente. Despre reputație. Singurile răsplătiri la care trebuie să alerge o tânără*; Cap. 5. *Pentru danț. Bal de copii. Despre sfială. Despre aplecarea la muzică. Cum trebuie o tânără copilă a-și cultiva talentele.*

Cartea a VII-a. *De la vârsta de doisprezece ani până la optsprezece* (3 capitole, p. 88-97). Cap. 1. *Despre alegerea duhovnicului. Însuși cei necredincioși vor să afle credință în femeile lor. Despre gustul economiei*; Cap. 2. *Nestatornicie în gusturi, schimbare în caracter. Primejdia citirei romanțelor într-această vârstă*; Cap. 3. *În ce vârstă ar putea cineva să citească tinerilor bucăți destoinice de-a le face să cunoască rătăcirile și nenorocirile cele mari*

[...]. *Despre teatru. Despre lume. Cum trebuie să se poarte o tânără în lume:* „O tânără s-ar cuveni mai bine să se afle la reprezentația unor mari opere tragice; dar să nu se ducă niciodată la acele balet pantomime, unde, fără ajutorul cuvântului, amorul se exprimă într-o limbă mută, dar puternică și ajunge până în inimă prin singura întipărire a simțurilor.” (p. 95).

Interesant este că manualul vine în capitolele sale cu diferite pilde sau povestioare pentru a întări cele redată, cu fragmente din lecturi cunoscute ale epocii. De exemplu, din François de Fénelon sunt inserate fragmente din *Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*, alteori „o bucată dintr-un romanț nemțesc”, unele fragmente de fabule etc. În societatea românească, spre mijlocul secolului al XIX-lea, un astfel de manual pentru educarea fetelor și mai ales a tinerelor mame a reprezentat un început, dacă ne gândim la condiția femeii discriminate încă în raport cu cea a bărbaților.

Un alt manual tradus din limba franceză și folosit în școlile secundare din România a fost manualul de filosofie al lui A. Delavigne.

▪ Delavigne, A., *Manual de filosofie lucrat după programa Universității de la Paris din 1840*, tradus din limba franceză de A. Treboniu Laurian, București, cu tiparul Colegiului Național, 1846⁶ (**Fig. 2**). Lucrarea are 217 pagini precedate de foaia de titlu, o foaie cu Prefața traducătorului și IV pagini cu Tabla de materii. La sfârșit, paginile 214-217 conțin Errata. Formatul este în 8° mare de 21 × 13 cm și oglinda paginii de 15,5 × 9 cm. Însemnarea de pe foaia de titlu ne arată că acest exemplar a fost dăruit de eruditul A. T. Laurian lui I. C. Bianu (1856-1935), profesor de limba română la prestigiosul colegiu care a devenit Liceul „Sfântul Sava” pe la 1880.

Conform foii de titlu, autorul, A. Delavigne, a fost licențiat al Academiei din Paris, iar traducătorul lucrării, August Treboniu Laurian (1810-1881), profesor de filosofie la Colegiul Național. De altfel, manualul a fost adaptat programei învățământului românesc și folosit în școlile secundare din România. Filologul, istoricul și publicistul A. T. Laurian a activat ca profesor la „Sfântul Sava” între anii 1842-1848, apoi la Universitatea din București și a fost unul dintre membrii fondatori ai Societății Academice Române în 1867.

Din punctul de vedere al conținutului, cartea este bine structurată în 5 părți mari: *Introducere* (p. 1-9), *Psychologie* (p. 10-77), *Logica* (p. 78-112), *Morala și Teodicea* (p. 113-152), *Istoria filosofiei* (p. 153-213). Începe cu definiția și obiectul filosofiei și cu metodele folosite în cercetarea filosofiei. În partea a 2-a, din sumarul Psihologiei, menționăm câteva subiecte: *Despre conștiință, Despre caractere, Despre originea și formarea ideilor noastre, Despre sensibilitate. A distinge sensibilitatea de toate celelalte facultăți și a însemna locul ei în ordinea dezvoltării lor, Despre abstracțiune, Despre*

⁶ BRM II 1986, nr. 16853, p. 44; nr. inv. 330.

memorie, *Despre Eu. Despre identitatea lui. Despre unitatea lui*: „Eul e personalitatea omenească, manifestându-se, cunoscându-se și guvernându-se, viața în plin exercițiu, având conștiință de sine însăși. Eul nu e corpul [...]”, subliniază Delavigne la pagina 67 a manualului său.

Partea a 3-a, *Logica*, dezvoltă subiecte precum: *Despre certitudine în genere și despre diversele spețe de certitudini, Despre analogie. Despre inducțiune. Despre deducțiune, Autoritatea mărturiei oamenilor, Despre semne și despre limbă în raportul lor cu cugetarea, Despre cauzele erorilor noastre* ș.a. Din cea de-a 4-a parte, *Morala și Teodicea*, reținem că aceasta din urmă se referă la enumerarea și aprecierea diverselor argumente despre existența lui Dumnezeu: „O armonie perfectă domnește în univers; puține legi și constante îl guvernează în un mod uniform, ceea ce confirmă destul cursul stelelor, întoarcerea timpurilor anuale, reproducerea genurilor animale și vegetale [...]. O ordine așa de perfectă nu poate în adevăr precede decât de la un ordinator în cel mai înalt grad înțelept, de la Dumnezeu.” (p. 132-133).

Cel de-al 3-lea manual tradus în limba română și pe care îl prezentăm în acest material este din domeniul sănătății și medicinei aflate la îndemâna omului, manual întocmit științific de către savantul francez François-Vincent Raspail, dar scris pe înțelesul tuturor.

▪ Raspail, François-Vincent, *Manualul sănătății sau Medicina și farmacia domestice*, tradus în limba română de I. B. [Ioan Brezoianu] și tipărit cu voia onor. comitet al sănătății (după foaia de titlu, **Fig. 3**), București, Tipografia Santei Mitropolii, Editor Ioan Penescu, 1852⁷. Ediția are 392 de pagini numerotate, însă de fapt sunt 398, din cauza numerotării greșite a ultimelor pagini. Formatul este în 8° mare de 20,5 × 13 cm și oglinda paginii de 16 × 9 cm. Unul din cele 3 exemplare poartă ștampila ex-libris «Biblioteca Colegiului Sf. Sava».

Fr. Raspail (1794-1878) a dezvoltat știința în secolul al XIX-lea ca distins biolog și chimist francez, scriind opere pedagogice de mare succes. A fost fondatorul patologiei celulare, și-a stabilit propria farmacopee și se spune că obișnuia să ofere gratuit consultații pacienților. Printre alte lucrări ale autorului, amintim *Curs elementar de agricultură și de economie rurală*, București, 1850, tradus tot de I. Brezoianu, și *Siguranța femeii însărcinate*, București, 1888⁸.

Învățătorul și publicistul român Ioan Brezoianu (1817-1883) a tradus mai multe cărți pentru învățământul românesc, între care și cele semnate de François-Vincent Raspail. După ce a urmat cursurile școlii de la Sfântul Sava,

⁷ BRM IV 1996, nr. 50147, p. 23. În colecțiile ICEM „Gavrilă Simion” Tulcea se păstrează 3 exemplare, dintre care 2 provin din fondul de preluări de la Biblioteca Academiei Române și 1 din achiziții, nr. inv. 1520, 1524, 1525.

⁸ *Ibidem*, p. 23.

Ioan Brezoianu a contribuit la organizarea școlilor normale și rurale din Muntenia.

Manualul sănătății este o lucrare foarte bine întocmită și structurată, cu note de subsol, cu listă de abrevieri folosite mai ales în rețetele propuse și cu un indice alfabetic la sfârșit, care ține loc de sumar, cu întregul conținut al manualului: organe, tratamente, plante medicinale, boli, manifestări ale bolilor etc. Manualul începe cu *Observațiuni preliminare* (p. 1-15): „Igiena este arta [arta] de a-și păstra cineva sănătatea. Medicina este arta de a-și îndrepta și întregi sănătatea, după ce și-a pierdut-o mai mult sau mai puțin. Sănătatea este starea normală a omului: a se afla sănătos va să zică a trăi. Boala este o stare excepțională a vieții: a fi bolnav va să zică a se afla pe calea morții.” (p. 1).

Subiectul propriu-zis al cărții este structurat în 3 părți. Partea I are 11 capitole (p. 16-83), ce cuprind *Explicațiuni teoretice asupra cauzelor boalelor și asupra mijloacelor generale și igienice de întrebuințat pentru a ne feri sau a ne tămădui de boli*. În această parte se găsesc multe rețete pentru păstrarea sau conservarea alimentelor sănătoase. De exemplu, rețeta „marinadei de legume” pentru conserve se prepară cu oțet tare, sare, foi de dafin, cuișoare, boabe de piper negru, scorțișoare și nucșoare, astfel: „Lasă să stea mai multe zile într-un vas astupat bine, apoi aruncă în el, pe cât lichidul va putea coprinde, opt foi de varză roșie, sau castraveci tineri, sau felii de măr curățate de coajă, sau miezi de nuci și alune necoapte bine, sau fasole verde, sau sparanghel, sau partea cea cărnăsoasă a rodului anghinarilor. După o lună înnoiește cu totul această marinadă, după ce a lăsat să se scurgă bine lichidul conservelor.” (p. 40-41).

Partea a II-a, cu 28 de capitole (p. 84-191), prezintă o *Farmacie domestică și portativă sau instrucțiune practică asupra pregătirii și asupra întrebuințării medicamentelor metodei cei noue*. De pildă, cap. 13 este destinat pentru *Infusiuni, decoctiuni sau tisane, macerațiuni. Cafeaua este o decoctiune, ceaiul o infuziune, apa de cicoare selbatică o macerațiune* (p. 159-160). Ultima parte este cuprinzătoare (p. 192-378) și dezvoltă *Medicina domestică sau aplicațiuni cu amăruntul a principilor dezvoltăți în cele două părți precedente, la tractarea boalelor celor mai de rând*, fiind menționate toate bolile cu manifestările lor, cauzele și efectele, cum să fie prevenite, cum să fie tratate bolile și rețete pentru vindecare.

La sfârșit, manualul are o listă de *Abreviațiuni (prescurtare) de vorbe și semne întrebuințate mai adesea în formule (rețete)*, p. 379-383, prescurtări care provin din denumirile latinești: ex. aq. com. (*aqua communis* – apă comună); aq. font. (*aqua fontis* – apă de fântână); bals. (*balsamum* – balsam); dec. (*decanta* – scurge); ov. (*ovum* – ou); pulv. (*pulvis* – pulbere) etc.

Indicele întocmit de autor este numit *Tabla alfabetică de materiile coprinse într-această scriere* (p. 385 numerotată greșit – 398 numerotată greșit 392) (**Fig. 4**). Dacă pagina se repetă, apare mențiunea *id.* (idem). Aducem aici

câteva exemple cuprinse în tabla alfabetică, pentru frumusețea exprimării denumirilor bolilor și a explicațiilor la nivelul științei medicale de la mijlocul secolului al XIX-lea: Acnea, coji pe obraz; Albeață; Albină (mușcatul de); Avalură, creșterea unei unghii noi sub cea veche; Cârcee la medulări; Cârcee la stomac; Constipațiune, încuietura pântecelui; Polip la nas; Prurigo, spuzeală de trup, blândă; Raporturile între bolnav și medic; Smintirea minții; Tăiatul pentru scoaterea pietrei ș.a.

După ce a fost tradus, cu siguranță reputația savantului Raspail în epocă și utilitatea acestui manual pentru sănătatea oamenilor au determinat circulația și răspândirea cărții în spațiul românesc.

Manuale pentru învățătura moașelor folosite în primele școli de moșit din Țările Române

Organizarea învățământului public în Țara Românească și în Moldova a condus și la înființarea primelor școli de moșit spre mijlocul secolului al XIX-lea și, totodată, la necesitatea manualelor de acest gen pentru învățătura moașelor. Două astfel de lucrări, semnate de profesorii Iosef Sporer și Anastasie Fătu, le prezentăm în acest context.

▪ Sporer, Iosef, *Meșteșugul moșării pentru învățătura moașelor la Institutul Maternității din București*, București, Tipografia lui August Ruof, 1839⁹ (**Fig. 5**). Formatul cărții este în 4° mare de 24,5 × 20,5 cm și oglinda paginii de 17 × 15,5 cm. Paginația este următoarea: 8 pagini (inclusiv titlul), 2 foi nenumerate cu *Scara de cele ce să coprinde în această carte*, pag. 9-118, 1 foaie nenumerotată cu *Îndreptarea greșelilor*, urmate de XXVI de planșe ca material ilustrativ. Unul din cele 2 exemplare poartă ștampila ex-libris «Biblioteca Colegiului Sf. Sava».

În anul 1839, Sporer a deschis și a condus Institutul Maternității din București și prima școală de moșit din Țara Românească. La români, acesta a fost primul așezământ organizat de medicină. După cum se spune și în foaia de titlu a manualului la care facem referire, Iosef Sporer a fost primul profesor al școlii de moșit, între anii 1839-1850, și a alcătuit această lucrare pentru elevele institutului¹⁰.

Foii de titlu îi urmează Dedicăția (*Precuvântare*) „alcătuitorului” către Marele Ban Mihail Ghica (p. 3-8), „prezidentul Sfatului administrativ, ministrul trebilor din lăuntru [...], ctitorescul efor al Spitalului Sf. Panteleimon”, „ocrotitorul celor bune și folositoare obștii, celui dintâiu ziditor și sprijinitor al

⁹ BRM IV 1996, nr. 64363, p. 330. În colecțiile tulcene se păstrează 2 exemplare, ambele provenind din fondul de preluări de la Biblioteca Academiei Române, nr. inv. 590, 999.

¹⁰ Predescu 1940, p. 799.

așezării pentru primirea femeilor sărace asupra facerii, precum și pentru învățătura moașelor în prințipat” (**Fig. 6**). Prințul Mihail Ghica, căruia I. Sporer i-a închinat această lucrare în semn de mulțumire pentru faptele sale, a fost fiul marelui ban Dimitrie Ghica și fratele domnitorului Țării Românești Alexandru D. Ghica, devenind el însuși mare ban în anul 1837.

Textul propriu-zis al manualului curge de la pag. 9 la pag. 112. Între pag. 113-118 aflăm explicațiile ample, intitulate *Deslușirea tabelor*, asupra celor 26 de planșe sau table de la sfârșitul cărții. Probabil foile de cuprins nenumerate au fost legate greșit între dedicație și text în cazul exemplarelor noastre.

În ceea ce privește structura acestui manual, are 5 părți denumite astfel: I. *Pentru științele cele pregătitoare*, cu 10 capitole (p. 9-26); II. *Pentru facerile cele firești*, cu 18 capitole (p. 27-54); III. *Pentru facerile cele grele firești*, cu 6 capitole (p. 55-80); IV. *Pentru facerile cele grele nefirești sau pentru facerile prin meșteșug*, cu 3 capitole (p. 81-107); V. *Pentru facerile cele împotriva firii*, cu 3 capitole (p. 108-112). Manualul începe cu definiția moașei: „Moașă să cheamă femeia aceea care are științele cele trebuincioase ca când o altă femeie este la vreme de facere, ea să poată da cuviincioasa ajutorință, atât la acea femeie, cât și la copilul ce naște”. Ni se pare interesant de redat titlurile celor 3 capitole ale părții a IV-a, *Pentru facerile cele grele nefirești sau pentru facerile prin meșteșug*, dacă ne raportăm la nivelul științei medicale a primei jumătăți a secolului al XIX-lea: 1. *Pentru osebirea facerilor după părțile copilului ce vin înainte*; 2. *Pentru întorsătura unui copil*; 3. *Pentru obilele chipuri cu care vine copilul la facere*. Cele 26 de planșe care însoțesc manualul sunt foarte sugestive și educative, autorul intitulându-le *Tablele pricinilor meșteșugului*.

În Moldova, prima lucrare pentru trebuința și pregătirea moașelor a apărut mult mai târziu, odată cu deschiderea școlii de moșit de la Iași.

Fătu (Fetu), Anastasie, *Manual pentru învățătura moașelor*, Iași, Tipografia Buciumului Romanu, 1852¹¹ (**Fig. 7**). Lucrarea are foaie de titlu, XIII pag., 1 foaie cu *Errata*, pag. I-IV, 5-184, iar la sfârșit, 1 foaie nenumerotată cu *Calendariul pentru îngreunate*. Formatul este în 8° de 17 × 11,5 cm.

Anastasie Fătu, naturalist și medic român, a devenit membru titular al Academiei Române din 11 septembrie 1871. În anul 1839 a început facultatea de medicină la Viena, pe care a terminat-o la Paris în 1847. Între timp însă a făcut studii juridice la Viena, devenind doctor în drept în 1842. După revenirea sa în țară, A. Fătu a fost numit medic la Iași (1848-1852) și medic-șef al Spitalelor Sf. Spiridon (1863-1885). În tot acest timp, între anii 1852-1885, a fost profesor la școala de moșit, dar și profesor la Catedra de botanică și zoologie a Universității din Iași. În 1882 a devenit membru al Societății de

¹¹ BRM II 1986, nr. 20986, p. 289; nr. inv. 367.

Științe Naturale din Frankfurt. A fondat Grădina Botanică din Iași și a contribuit la întemeierea unui spital pentru copii¹².

Pe lângă acest manual, Anastasie Fătu a elaborat primul manual de botanică, precum și alte lucrări, atât medicale, cât și din domeniul științelor naturii: *Elemente de botanică*, Iași, 1877 și 1880; *Enumerațiunea speciilor de plante cultivate în Grădina Botanică din Iași până în anul 1870*, București, 1871; *Monografia despre friguri*, Iași, 1850 ș.a.¹³.

Chiar în foaia de titlu a manualului pentru moașe avem informații despre autor, „doctor de medicină și de legi, profesor și administrator la Școala de moșit și la Institutul de născare și de prunci părăsiți, membru actual al Colegiului medical și al mai multor societăți literare”. Lucrarea este dedicată domnului Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, „părintescului fondator al Școlii de moșit și al Institutului filantropic de creșterea orfanilor părăsiți, și de ajutorarea născătoarelor sărmâne” (**Fig. 8**). Se știe că domnitorul Grigore Alexandru Ghica (1849-1853) a organizat învățământul public în Moldova, a construit școli primare și școli elementare și a înființat acel institut pentru copii gâsiți și pentru femeile gravide și sărace, la care se adaugă școala de moșit și o școală de chirurgie.

După dedicație (p. I-II), urmează prefața autorului (p. III-VIII) și indexul (p. IX-XIII), de fapt cuprinsul lucrării. Cartea este structurată în 2 părți. Partea I – *Despre sarcina, facerea și lehuzia regulată, cu adăugirea descrierii organelor născătoare femeiești* – are 4 secții din care amintim: Secția I. *Despre organele născătoare femeiești*; Secția a II-a. *Despre sarcina, facerea și lehuzia regulată și despre ajutorul ce poate să le deie moașa*; Secția a III-a. *Despre facere și împărțirea ei*. Partea a II-a – *Despre sarcina, facerea și lehuzia neregulată, și despre ajutorul ce poate să le deie moașa* – are 3 secții: Secția I. *Despre sarcina neregulată*; Secția a II-a. *Despre facerile grele sau neputincioase*; Secția a III-a. *Despre lehuzia neregulată și despre oarecare boli a nou-născuților*. Capitole: *Despre pierzani și faceri pretimpurii*, *Despre facerile periculoase din cauza boalelor ce le însoțesc* etc. Fiecare așa-zisă secție are capitole și subcapitole, iar în subsolul paginilor autorul vine cu numeroase note explicative. Ultimele pagini numerotate cuprind un *Adaos despre oarecare îndatoriri ale moașei* (p. 181-184).

Aceste două manuale întocmite de Iosef Sporer și de Anastasie Fătu, deși tratează același subiect, nu seamănă nici ca format, nici ca structură sau ca limbaj, fiind mult mai complexă lucrarea semnată de A. Fătu. Sigur, nu știm cât de originale sunt aceste manuale, însă cu siguranță autorii au cunoscut lucrări

¹² Predescu 1940, p. 320.

¹³ BRM II, p. 289.

similare apărute în străinătate, consultate și sintetizate de cei doi medici și profesori români.

Concluzii

Considerăm că manualele prezentate pot ilustra o etapă în dezvoltarea învățământului românesc și chiar a culturii naționale în genere. Concretizările în domeniul manualelor pentru învățământul liceal și incipient superior din ultimele decenii ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea sunt edificatoare, manualele oferind și ele un aspect al luptei pentru modernizarea societății și pentru afirmarea națională prin limba română.

Some handbooks for education and health in the first half of the XIXth century.

Content elements

ABSTRACT

As a rule, textbook has a didactic character, being destined to the education of a certain degree. However, there are textbooks which do not especially address a certain form of education, which are constituted as true works of synthesis for certain domains and address especially to the adults.

After the end of the Phanariot reigns, in the 19th century a higher Romanian education developed gradually in the quest for modernization, education supported by teachers, cultural figures of the time, members of the Romanian Academy who elaborated diverse books for children and adults, depending on the necessity and expertise. The Western textbooks were used a lot, preeminently the French ones, which were translated into Romanian beginning with the fourth decade of the 19th century.

This study tackles some handbooks for education and health, especially destined to the adults, printed at Bucharest and Iassy, books which are kept in the collections of „Gavrilă Simion” Eco-Museum Research Institute of Tulcea. The proposed books are the following ones, three of them translated from French writers and two original signed by the teachers of the first obstetrics schools in the Romanian Countries, Iosef Sporer and Anastasie Fătu: Jeanne-Louise Campan, *Pentru educația copiilor (For the education of children)*, Bucharest, 1839; A. Delavigne, *Manual de filosofie lucrat după programa Universității de la Paris din 1840 (Philosophy handbook)*, Bucharest, 1846; François-Vincent Raspail, *Manualul sănătății sau Medicina și Farmacia domestice (The health handbook or The domestic Medicine and Pharmaceutics)*, Bucharest, 1852; Iosef Sporer, *Meșteșugul moșării pentru învățătura moașelor la Institutul Maternității din București (The art of obstetrics for teaching of the midwives at the Maternity Institute of Bucharest)*, Bucharest, 1839; Anastasie Fătu, *Manual pentru învățătura moașelor (Handbook for the midwives' education)*, Iassy, 1852.

Well-systematized content, scientific rigour, complexity and speciality of the compound or translated works are underlined by the content, form and valuable elements of the presented handbooks. The handbooks arrived at the museum of Tulcea by transfer from the Romanian Academy Library, purchase from second-hand bookshops or donation.

List of illustrations

Fig. 1 – Jeanne-Louise Campan, *Pentru educația copiilor* (*For the education of children*), Bucharest, 1839. Title page

Fig. 2 – A. Delavigne, *Manual de filosofie lucrat după programa Universității de la Paris din 1840* (*Philosophy handbook*), Bucharest, 1846. Title page

Fig. 3 – François-Vincent Raspail, *Manualul sănătății sau Medicina și Farmacia domestice* (*The health handbook or The Domestic Medicine and Pharmaceutics*), Bucharest, 1852. Title page

Fig. 4 – François-Vincent Raspail, *Manualul sănătății sau Medicina și Farmacia domestice* (*The health handbook or The Domestic Medicine and Pharmaceutics*), Bucharest, 1852. Alphabetic index

Fig. 5 – Iosef Sporer, *Meșteșugul moșării pentru învățătura moașelor la Institutul Maternității din București* (*The art of obstetrics for the teaching of the midwives at the Maternity Institute of Bucharest*), Bucharest, 1839. Title page

Fig. 6 – Iosef Sporer, *Meșteșugul moșării pentru învățătura moașelor la Institutul Maternității din București* (*The art of obstetrics for the teaching of the midwives at the Maternity Institute of Bucharest*), Bucharest, 1839. Dedication to the high official Mihail Ghica

Fig. 7 – Anastasie Fătu, *Manual pentru învățătura moașelor* (*Book for the midwives' education*), Iassy, 1852. Title page

Fig. 8 – Anastasie Fătu, *Manual pentru învățătura moașelor* (*Book for the midwives' education*), Iassy, 1852. Dedication to the ruler of Moldavia Grigore Alexandru Ghica

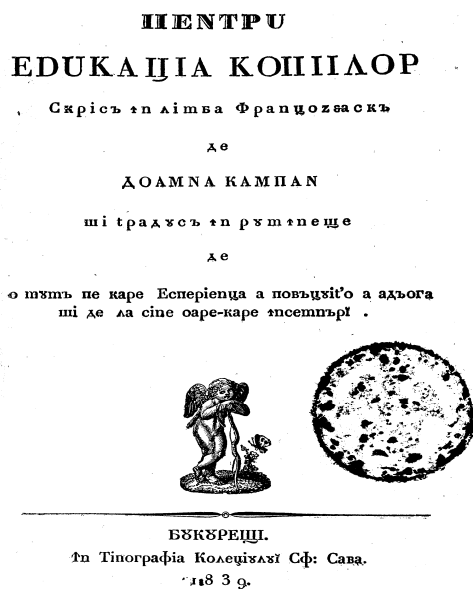

Fig. 1 – Jeanne-Louise Campan, *Pentru educația copiilor*, București, 1839. Foaia de titlu

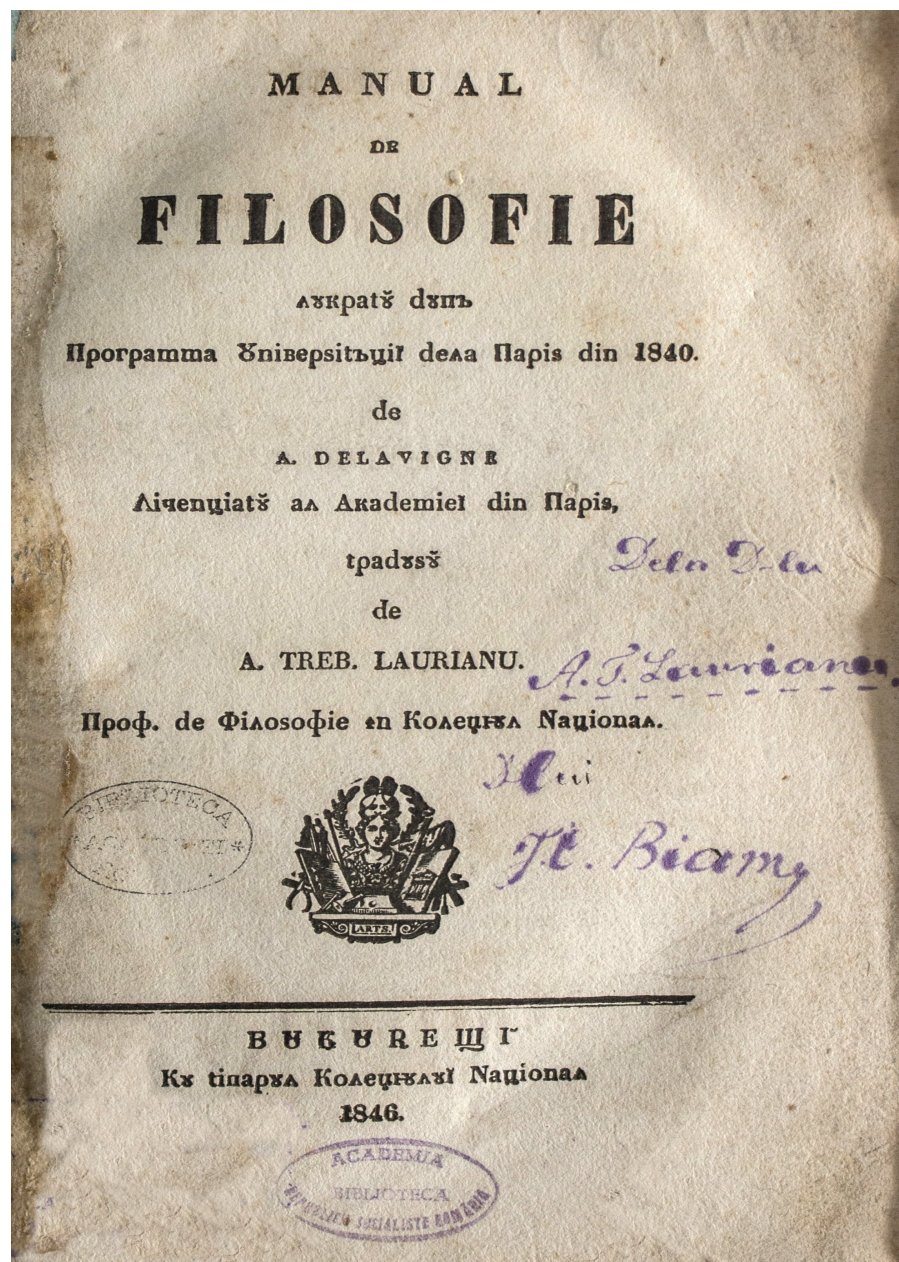

Fig. 2 – A. Delavigne, *Manual de filosofie*, București, 1846. Foaia de titlu

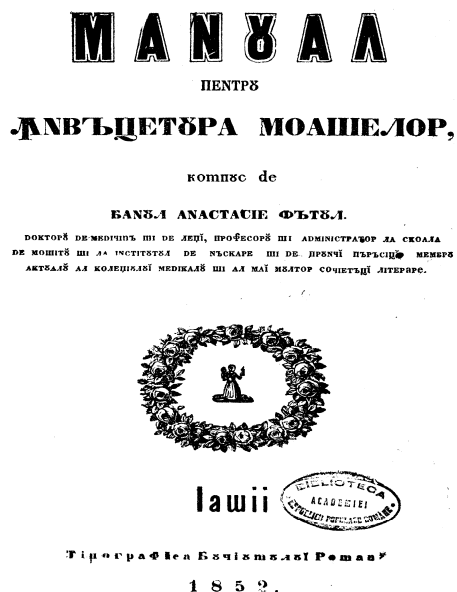
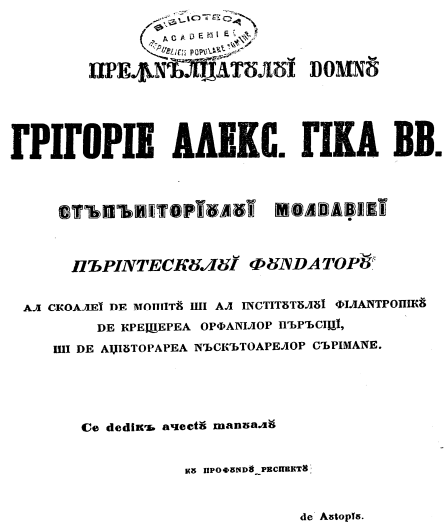
Fig. 3 – François-Vincent Raspail, *Manualul sănătății sau Medicina și farmacia domestice*, București, 1852. Foaia de titlu

TABLA ALFABETIKA
de materiile koprinse într'aceasta skriere.

Apetitione, anostumr, adensitapx de nposiș întp'o ka- nitate fopmats de o zskpape mopnits ks sâș fupx smfritapx	200
Apetitiagint de ropaxex mi de semneze întpessingate in fopmase	379
Abouit, sitaspe, paramearx	202
Ale, acilaxge ante ne dimer	idem
Arganes, kpuritapx za znscae kliniaop	203
Aknea, kosi ne ospază	id.
Alpoux in stomakh	id.
Amoxys	id.
Anitry (moxkatsx de)	318
Aikoud (simpîș) kamfopais	114
Azoiș (mpomietagite xsi)	87
Impotisia tytraxiop	258
Anick	161
Amopox, nepdepea nedepit fupx a se skimsa axmina okiasxi	203
Amoxigane, tixpea seep saxi medianx az tyomaxi	id.
Amoxix, idponisx qenepax, infrixipa gexitapet vexaxape	id.
Amoximk, infixape anop din aptepe mi nino	283
Anitry, infamagiane in amoxop, stipitopape a pesafixpi	203
Akizox, amopgeax, ingenenexa inkietaxepox	205
Anitpe, maa-neaxp, d'axak	206
Arx de xetă, 34 mi 380; — sedatix, 134; — de xpidi	146
Anoxim, anoxisane	200
Ataxepi sak m'paxaxpi timnopit az koni	209
Apomelpe, mxxspx a seaxsaxop sniptoxe	81

RED. FAPM. 25

Fig. 4 – François-Vincent Raspail, *Manualul sănătății sau Medicina și farmacia domestice*, București, 1852. Indice alfabetic

Fig. 7 – Anastasie Fătu, *Manual pentru învățetura moașelor*, Iași, 1852. Foaia de titluFig. 8 – Anastasie Fătu, *Manual pentru învățetura moașelor*, Iași, 1852.
Dedicația către domnitorul Moldovei Grigore Alexandru Ghica

Abrevieri bibliografice

- Berindei 1991 – Dan Berindei, „Manualele școlare la români (1750-1850)”, în *Românii și Europa. Istorie, societate, cultură*, vol. I (sec. XVIII-XIX), București, Editura Museion, 1991, p. 55-64
- BRM I-IV 1984-1996 – *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, vol. I-IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, 1986, 1989, 1996
- Manea 2017 – Lăcrămioara Manea, „Biblioteca Colegiului Sfântul Sava din București. Încercare de reconstituire, istorie și ex-libris”, în *Sargetia*, SN, VIII, 2017, p. 385-401
- Predescu 1940 – Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc: oameni și înfăptuiri*, București, Cugetarea - Georgescu Delafras, 1940
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Elisabeta_Știrbey
- <https://www.encyclopedia.com/women>

Cuvinte-cheie: învățământ, manuale pentru adulți, manualul sănătății, filosofie, educația copiilor, Iosef Sporer, Anastasie Fătu

Keywords: education, handbooks for adults, the health handbook, philosophy, education of children, Iosef Sporer, Anastasie Fătu

